

The Place and Role of Friendship in Creating a Desirable Ahurai World (Case Study: Avestan texts and Achaemenid Inscriptions)*

Zeynab Hosseini¹

Abstract

1. Introduction

There are countless concepts in the ideology of the ancient Iranians that find new meanings in the light of the religious structure of Zoroaster. So much so that understanding the ideas of the ancient Iranians depends on knowing these concepts. Therefore, recognizing the repetitive and organized concepts in the surviving works of this period is a way to more accurately understand their worldview.

One of the most frequently used concepts in the studied texts is the concept of "friendship". Achieving the ideal Avestan world depends on strengthening the army of friends. Therefore, Zoroaster tries to provide a clear picture of the characteristics and traits of a friend while stating the goals of friendship. This idea becomes clearer in its evolutionary process from the Gathas to the late Avesta with the spread of examples, and also provides more motivation for followers.

In this research, the concept of friendship will be examined as one of the most widely used concepts in the intellectual system of the ancient Iranians. Accordingly, after expressing the attributes and

*** Article history:**

Received 26 December 2021

Received in revised form 04 August 2022

Journal of Iranian Studies, 21(42), 2022

Accepted 21 October 2022

Published online: 31 December 2022

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Graduate of Persian language and literature, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. Email: zeynabhosseini569@gmail.com

characteristics of friendship that the studied texts (Avestan texts - old and new - and Achaemenid inscriptions) emphasize, the role of friendship and friends in creating the ideal Zoroastrian world will be expressed.

2. Methodology

In this research, which was carried out in a descriptive-analytical method, the surviving texts from ancient Iran (Avesta texts and Achaemenid inscriptions) were examined and all the cases in which friendship was mentioned were extracted. Then, the obtained evidences were categorized based on the general idea of the Mazdaei world view around the concept of friendship. Then the various expressions of friendship were examined and the traits and characteristics of each were analyzed based on the available evidence and finally the results of the analysis were presented.

3. Discussion

In Zoroastrian ideology, the world is a constant battlefield of good and evil, and man is the fighter of this battlefield. In the text of *The Datistan-I Dinik*, in response to the question, "Why are we born and what should we do in the world?" it is stated: "Creation is to properly fulfill the will of God and organize the infinite goodness of the creatures." (Mirfakhraei, 1369: 64-5) Therefore, the basis of the teachings of Zoroaster and the leaders of the Behi religion is the description of human self-work as the central member of this structure. In the description of the duties of the people, Puryotkishan say: Every person who reaches the age of fifteen should know whether he is a friend of Ahura Mazda or Ahriman. Then they answer: One should know that he is one of the friends and relatives of Hormazd and the enemy of Ahriman, and he must fight with Divan for the victory of Hormazd. (Jamasp J Asana, 1371: 7-86).

Based on this, all the teachings of Zoroastrian religion are based on the description of the mentioned duties. In the Gathas, a person's self-work is an effort to attribute himself to the attributes of Ahura. In this situation, in front of the sacred Ahurai force, there is a demonic force, which, according to Bundahish text, is determined to "do witchcraft, incite people to be friends with him and unfriend Hormazd, so that they abandon the religion of Hormazd and adopt the religion of the devil" (Dadagi, 2017: 119).

Therefore, regarding the Zoroastrian individual's self-reliance in this dual meaning system, one of the most important teachings of Mazdeism is to know a friend from an enemy.

3-1. Friendship in the old Avesta is expressed in two general categories: Ahurai friendship and Ahrimani friendship.

3-1-1. Ahura's friendship: The meaning of Ahura's friendship is the set of good qualities that a person strives to achieve the friendship of Ahura Mazda and enter his eternal abode. Ahura's friendship can be examined from four aspects:

A) Zoroaster's friendship: According to the examined texts, Zoroaster is one of the friends of Ahura-Mazda and has attributes of Ahura and hence he is familiar with the path of self-reliance of Behdin. Therefore, it is not possible to follow this path without his guidance. Therefore, the first step is to accept Zoroaster's friendship.

B) Friendship with Truth: Friendship with truth is one of the types of friendship which, according to Gatha, is one of the special attributes of Ahura Mazda. In Yasna 29, we see that the will of Ahura Mazda is considered the same as truth (Gatha, 1384: 139) and in Yasna 44, it is said that the attribute of truth is the same as Zoroastrianism (ibid: 201) and it continues with Zoroaster's words that he intends to become like Ahura Mazda through the truth (Ibid.: 155). He states in Yasna 45 that he has found the way to know Ahura

Mazda in truth (ibid. 209). Then he tries to guide others towards Ahura Mazda by using his experiences.

C) Friendship with Ahura Mazda: When a person is characterized by being true to Zoroaster and benefiting from his teachings, and this attribute is manifested in his personality, he will be included in the group of friends of Ahura Mazda. According to Yasna 31: Mazda Ahura will bestow all his complete power and authority along with his good qualities to the one who is his friend in thought and action (ibid: 159).

3-1-2. Demonic friendship: Throughout Zoroastrianism's teachings and in parallel with the ideology that strives to consolidate the foundations of Ahurai friendship, a kind of friendship can be seen that seeks to cause disruption and destruction in the thoughts of the friends of the truth. Therefore, by creating bad traits against good traits and trying to deceive people, he tries to implement his ugly goals. In his teachings, Zoroaster always warns his followers against these evil people, and in Yasna 32, he criticizes people who harm people through their wrong thinking and calls them friends of the e demon (Pourdavoud, 1384: 161). The sign of these people is that they spread anger and oppression among friends (ibid: 237) in order to destroy friendship by this means.

3-2. Friendship in Yasna and Yashts: Friendship finds new instances and examples in the late Avesta, and more ways to join the group of friends are also introduced.

3-2-1. Friendship of Yazatas: In new beliefs, in addition to Amshaspandans and the few number of Yazatas that we come across in Gatha, we encounter countless Yazatas. These Yazatas are considered friends of Ahura Mazda and therefore friends of Ahura Mazda's friends. As in Yasna 10, the holy plant Hum, is asked for its friendship (Pourdavoud, Vol. 1, 1340: 172).

In Yashts, the concept of friendship expands more. As for the first time we come across the praise of "friendship" (Pourdavoud, vol. 1, 1377: 311) and we come across Yazatas to whom prayer creates friendship (cf. Pourdavoud, vol. 2, 1377: 187) and Yazatas who guard the health of friends (cf. *ibid.*: 376).

3-2-2. Sushyants and the role of friends in the great battle of the end of the world: Among the other ideas raised in the examined texts that are related to examples of friendship are the views about the end of the world and resurrection. In the later Avesta, as a result of the battle between the friends of truth and the friends of lies, references are made to the end of the world, and the role of liberating the world from demons and evil people is assigned to the friends of Ahura Mazda (Sushyants).

Yasnai 70 describes these people who in their lives have always tried to eradicate the lies and the followers of the devil and in this way have reached the position of friendship with Ahura Mazda, say: May we become Sushyants, May we become victorious, let us become honorable friends of Ahura Mazda, we pure men who think good thoughts, speak good words, behave with good deeds" (Pourdavoud, Vol. 2, 1340: 9-108).

3-2-3. the friendship of Ahurai Fravashis: Among the other types of friendship mentioned in the late Avesta, which is related to the idea of the end of the world, is the friendship of the Ahurai Fravashis. Ahurai Fravashis are the manifestation of good friendship, and therefore praying to them is a sign of friendship. As stated in the case of 4 Farvardin Yasht (see: Pourdavoud, Vol. 2, 1377: 66).

3-3. Friendship in Vendidad: One of the notable texts of the late Avesta is Vendidad, which is important in terms of the existence of new perspectives on the concept of friendship. In Vendidad, for the first time, details of the king Jamshid's reign are presented, which

shows the importance of friendship in the establishment of the glorious era of the king Jamshid (cf. Darmesteter, 1384: 77).

One of those words refers to the adjective "Hajat rava-i" (whose prayers are answered) which is achieved through good friendship. Regarding this attribute, which is mentioned as one of the characteristics of Ahura's friendship, there are expressions attributed to Ahuramazda in Vendidad. In the conversation between Ahuramazda and Aryaman, it is stated that Ahuramazda addressed him: I bless you from the blessing of friendship that I gave to a pious man; Removes need, turns famine into abundance, increases abundance, turns sickness into recovery (Ibid.: 280).

In the texts of the new Avesta, along with the objectification of the concept of friendship, we come across new characteristics of friendship in human relationships. (Darmesteter, 1384: 110).

According to the ideas presented in the Avestan texts, friendship is a concept whose correct understanding and steadfastness in it leads to the creation of an idealized Mazdaei world. Therefore, friendship and persistence in fighting with unfriends is the self-work of every beh-din person.

3-4- Friendship in Achaemenid inscriptions

In order to understand the role and position of friend and friendship in Achaemenid thought, we start from the meaning of Achaemenid's name. "Achaemenid" or "Achaemenish" (haxāmaniš) in ancient Persian is composed of two parts; the first part haxa means friend (Kent, 1395: 690) and the second part maniš is from manah which means to think (ibid. 656) and in general means "friendly".

Friendship in the Achaemenian inscriptions can be examined from three aspects: first, friendship with truth, second, friendship with the followers of truth, which leads to the third type, friendship with Ahura Mazda.

3-4-1. Friendship with truth: based on the beliefs reflected in the Achaemenid inscriptions, the foundation of the political thoughts of the Achaemenid kings is based on the principle that if the people of the society are truthful and support truthfulness, they can stand against their enemies. Therefore, seeking the truth as the foundation of their thoughts has a prominent appearance in the inscriptions: "Dariush Shah says: By the will of Ahura, I am in such a way that I am a friend of truth, I am not a friend of untruth" (ibid. 456).

3-4-2. Friendship with the followers of truth: After expressing the importance of friendship with truth, this time in terms of choosing a friend, the king says that a good friend is someone who is adorned with truthfulness. He also warns against friendship with a lying person and considers him worthy of punishment. In Naqsh-e Rostam, he expresses his adherence to this adjective: "What is right is my taste. I don't like a lying man" (ibid: 456)

3-4-3. Friendship with Ahura Mazda: The achievements of this friendship are that one's will aligns with the will of Ahura Mazda and through this person the will of Ahura Mazda is fulfilled. Therefore, until this friendship is established, the actions of the mentioned person will always lead to victory. In the Susa inscription, "Dariush Shah says that whatever I did, I did not do it in other ways, (rather) I did it the way Ahura Mazda liked." Ahura Mazda was my friend; everything I did was successful for me" (Ibid. 468).

4. Conclusion

In the Gathas, the concept of friendship is a basic idea that Zoroaster teaches to his followers. According to these teachings, the concept of friendship is as follows: 1- Friendship with Ameshaspandan: Every Zoroastrian who wants to be happy and reach the position of friendship with Ahuramazda has the duty to create Ahurai traits in himself and to be friends with those traits. Friendship with Ameshaspandan and praising them will strengthen them and

strengthen the army of truth lovers. Among these attributes, the most important is the attribute of Asha or truth. When a person adorns himself with this attribute, his thoughts, deeds and words will be the manifestation of Ahuraian friendship. Friendship with truth is the prelude to friendship with other virtues of Ahura. 2- Friendship of Zoroaster: Throughout the Gathas, there is talk of "friendship of Zoroaster with Ahuramazda" and also "friendship of Zoroaster with followers". It also mentions the duties of Zoroaster and his followers towards each other. According to the Gathas, Zoroaster is a friend of Ahura Mazda and also a friend and benefactor of the people. Therefore, following his commands will lead to friendship with Ameshaspandan and living in the abode of eternal good.

In the later Avestan passages, along with the spread of the teachings of the Zoroastrian religion, the duties of friendship and its examples also increase, and except for the six Amshaspandans that we encounter in the Gathas, we meet other friends, all of whom are agents of Ahuramazda and therefore his friends. The concept of "the end of the world and the great battle of the friends of truth and friends of improbity" causes new friends to enter the Zoroastrian friendship system, which we call: 1- Gods: The late Avesta mentions many gods. Worshiping these gods involves friendship with them and will lead to friendship with Ahuramazda. These are the friends and guardians of Ahuramazda's friends. 2- The Faravahars of the virtuous: The Faravahars of the virtuous are adorned with the attribute of friendship of Ahuramazda and help their friends. 3- Another concept introduced in the late Avesta is the concept of "Sushyants". These people, who have attained the attribute of friendship of Ahuramazda and are the embodiment of good qualities, defeat both the liar and the lovers of lies in the end of the world and drive them into darkness.

The fate of the world is decided by the friends of Ahuramazda. That is why the devil is trying to deceive them. Thus, throughout the Avesta, along with the kind of friendship that leads to friendship with Ahuramazda and his eternal abode, there is a kind of friendship attributed to evil demonic wisdom that stems from the devil's will to create enmity among the creations of Ahuramazda. The most important feature of these is "deception". Because they deceive both themselves and their friends and try to deceive Ahuramazda's friends. The followers of demonic friendship try to deceive them by spreading anger, oppression and other evil traits among the people. Zoroaster always warns his followers against this and calls on them to fight. The worldview of the Achaemenid kings is based on the principle that friendship with Ahuramazda leads to victory against the enemies and the progress of the empire, and turning away from the friendship of Ahuramazda leads to defeat and destruction. The concept of friendship in their ideology is organized as follows: 1- "Friendship with truth" (enmity with lies) 2- "Friendship with the friends of truth" (enmity with the friends of improbity and their destruction) 3- "Friendship with Ahuramazda". The people of the society, especially the king, are obliged to strive for the realization of the truth and to protect themselves from lying in the process. They must also get rid of friends of improbity and punish them. When friendship is spread with truth and things are done on the basis of truthfulness, friendship with Ahuramazda will come true and as long as this friendship stands, Ahuramazda will be the guardian of the country's prosperity and the king of "friendliness" will be the mediator of implementation of Ahuramazda's will. Attribution to the adjective "friendliness" is the goal of the Achaemenid kings, as is evident in the literal meaning of "Achaemenid" meaning "friendliness".

Keywords: Friendship, Avestan texts (old and new), Achaemenid Inscriptions, Ancient Iran

How to cite: Hosseini, Z. (2022). The Place and Role of Friendship in Creating a Desirable Ahurai World (Case Study: Avestan texts and Achaemenid Inscriptions). *Journal of Iranian Studies*, 21(42), 63-106. [Shttp//doi.org/00000000000000000000](http://doi.org/00000000000000000000)

جایگاه و نقش دوستی در ایجاد جهان مطلوب اهورایی (مطالعه موردی: متون اوستایی و کتیبه‌های هخامنشی)*

(علمی - پژوهشی)

زینب حسینی^۱

چکیده

بررسی آثار به‌جای مانده از متون باستانی ایران، نشان از اهمیت جایگاه دوستی در باورها و اندیشه‌های ایرانیان باستان دارد. بنابر تعالیم مطرح‌شده در این متون، رسیدن به جهان مطلوب اهورایی در گرو درک صحیح مفهوم دوستی در آموزه‌های زردشت است. این پژوهش که به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است، وجوه گوناگون مفهوم دوستی را در متون به‌جای مانده از ایران باستان بررسی می‌کند و در پی پاسخ به این پرسش است که انواع دوستی در متون اوستایی و کتیبه‌های هخامنشی چگونه نمود پیدا می‌کند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد درگاتنها، نمودها و مراتب دوستی از رهگذر دوستی با

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۱۰/۱۵ تاریخ ویرایش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۰۵/۱۳ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۰۷/۲۹

DOI: 10.22103/JIS.2022.18816.2279

مجله مطالعات ایرانی، سال ۲۱، شماره ۴۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۱، صص ۶۳-۱۰۶

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی

حق مؤلف © نویسندگان

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: zeynabhosseini569@gmail.com

زردشت و اتصاف به صفات اهورایی (شش امشاسپندان) بیان شده است. زردشت برای پیوستن به این جایگاه مراتبی را ارائه کرده است که بر اساس آن فرد زردشتی در هر مرحله متصف به نمودهای گوناگون دوستی شده و سرانجام به دوستی اهوره مزدا نائل می‌شود. در اوستای جدید، همگام با گسترش مصادیق آموزه‌ها، نمودهای دوستی افزایش یافته‌اند. ایزدان و فره‌های نیکان از آن قبیل هستند که به جمع دوستان اهوره مزدا پیوسته‌اند و واسطه دستیابی به مقام دوستی با اهوره مزدا قرار گرفته‌اند. همچنین در توضیح مفهوم سرانجام کار جهان به نقش سوشیانت‌ها اشاره می‌شود؛ افرادی که دوستان اهوره مزدا هستند و سرنوشت نبرد بزرگ به دست ایشان رقم خواهد خورد. طرح مفهوم دوستی در کتیبه‌های هخامنشی، بر مبنای ایجاد پیوند دوستی با عوامل مزدایی بنا شده است. در این آثار پیامدهای دوستی با راستی و دوستی با دروغ و تأثیر این دو بر سرنوشت سرزمین بیان شده است.

واژه‌های کلیدی: دوستی، متون اوستایی (قدیم و جدید)، کتیبه‌های هخامنشی، ایران باستان.

۱. مقدمه

بنابر آموزه‌های دین زردشتی، عالم هستی میدان مبارزه میان نیروهای نیکی و بدی است. این اصل که ساختار معنایی دوگانه حاکم بر اندیشه ایرانیان باستان بر آن استوار است در سراسر آثار به‌جای مانده از ایران باستان بازتاب یافته است. بر این اساس یکی از آموزه‌های محوری دین زردشت شناساندن عوامل نیکی و عوامل بدی به مردمان است. زردشت به‌عنوان آموزگار آیین بهی، تعالیم اهوره مزدا را متناسب با توانایی ادراکی مردمان، در اختیار ایشان قرار می‌دهد.

بنابر اندیشه‌های مطرح شده در متون مورد بررسی، مقصود آموزه‌های زردشت آن است که مردمان به صفت دوستی با اهوره مزدا نائل شوند. چنانچه بر اساس متون زردشتی یکی از صفات مهم آدمی شناسایی دوست از دشمن است و بر اساس متن شایسته‌ناشیست

نخستین خویشکاری از سه خویشکاری مردمان، «دشمن را دوست کردن» است (مزدآپور، ۱۳۶۹: ۲۴۵).

درکِ درستِ دوستی که به وسیلهٔ تعالیم زردشت و اتصاف به صفات نیک اهورایی حاصل می‌شود، در نهایت به دوستی با اهوره‌مزدا و ایجاد جهان آرمانی زردشتی می‌انجامد. در این پژوهش برآنیم که به پرسش‌های زیر پاسخ دهیم:

- ۱- با توجه به متون اوستایی، دوستی دارای چه ویژگی‌هایی است؟
- ۲- هدف دوستی در متون اوستایی چیست و این هدف چگونه در تعالیم ایشان سامان می‌یابد؟
- ۳- بر اساس کتیبه‌های هخامنشی، مفهوم دوستی چه جایگاهی در جهان‌بینی هخامنشیان دارد و این جایگاه چگونه در اندیشه‌های ایشان نمود پیدا می‌کند؟

۱-۱. بیان مسئله

مفاهیم بی‌شماری در اندیشه‌های ایرانیان باستان به چشم می‌خورد که در پرتو ساختار دینی زردشت معانی تازه می‌یابند. تا جایی که درک اندیشه‌های ایرانیان باستان در گرو شناخت همین مفاهیم است. از این رو شناخت مفاهیم تکرارشونده و سامان‌یافته در آثار بازمانده از این دوره، راهی است به ادراک دقیق‌تر جهان‌بینی ایشان.

یکی از پربسامدترین مفاهیم مطرح‌شده در متون موردبررسی، مفهوم «دوستی» است. رسیدن به جهان مطلوب اوستایی در گرو نیرومندسازی سپاه دوستان است. از این رو زردشت می‌کوشد ضمن بیان اهداف دوستی، تصویر روشنی از ویژگی‌ها و صفات دوست ارائه کند. این اندیشه در روند تکاملی خود از گاتها تا اوستای متأخر همراه با گسترش مصادیق، روشن‌تر می‌شود و همچنین انگیزه‌های بیشتری در پیش روی پیروان قرار می‌دهد.

در این پژوهش، مفهوم دوستی به‌عنوان یکی از مفاهیم پرکاربرد در منظومهٔ فکری ایرانیان باستان بررسی خواهد شد. بر این اساس پس از بیان صفات و ویژگی‌های دوستی که متون

موردبررسی (متون اوستایی - قدیم و جدید - و کتیبه‌های هخامنشی) بر آن‌ها تأکید دارد، نقش دوستی و دوستان در ایجاد جهان آرمانی زردشتی بیان خواهد شد.

۱-۲. پیشینه پژوهش

در بررسی پیشینه پژوهش حاضر، به تحقیقی که به مفهوم دوستی در ادبیات ایران باستان پردازد، برخوردیم. با وجود این، کوشیده‌ایم شماری از آنچه با این موضوع مرتبط است را ذکر کنیم.

پورداوود در مقدمه «گاتها» از ستیزه دائمی هرمزد و اهریمن سخن می‌گوید و وظایف انسان‌ها را در این نبرد بیان می‌کند (ن.ک: پورداوود، ۱۳۸۴: ۹۳) و در شرح کوشش زردشت در راه پیروزی راستی و شکست دروغ از ستیز وی با دشمنان سخن می‌گوید (همان: ۹۷). همچنین به معرفی امشاسپندان و دیگر کارگزاران اهوره‌مزدا می‌پردازد.

در مقدمه «یشتها» بیان می‌کند که راستی و دروغ وجه‌میز و مفارق دوستان و دشمنان است (ن.ک: پورداوود، ج اول، ۱۳۷۷: ۳۲) و از امشاسپندان و صفات آن‌ها به تفصیل سخن می‌گوید و به لزوم اتصاف آدمی به این صفات اهورایی می‌پردازد (همان: ۷۰ تا ۹۶).

دینشاه ایرانی در کتاب «اخلاق ایران باستان»، در شرح صفات و ویژگی مردمان، به لزوم راستی دوستی و تأثیر آن در سعادت افراد اشاره می‌کند. درباره امشاسپندان می‌گوید: بر هر یک از زردشتیان فرض است در راه رسیدن به این صفات اهورایی از هیچ کوششی فروگذار نکنند (ن.ک: ایرانی، ۱۳۳۴).

محمد معین در «مزدیسنا و ادب فارسی» در بررسی آیین آریایی بیان می‌کند که در این نظام، هر چه در خدمت بشر باشد و برای وی سودمند باشد خیر است و آنچه جز این باشد

شر است. در این میان، انسان‌ها به ایزدان پیشکش‌های دوستانه نثار می‌کنند و به این واسطه ایشان را نیرو می‌بخشند (ن.ک: معین، ۱۳۲۶: ۳۷-۳۲).

هنریک ساموئل نیبرگ در کتاب دین‌های ایران باستان در سخن از تقسیم‌بندی اجتماع زردشتی، به مخالفان و دشمنان هر طبقه اشاره می‌کند که بر پایهٔ دروغ شکل گرفته‌اند و در کوشش برای ایجاد ناهنجاری‌اند (ن.ک: نیبرگ، ۱۳۸۳: ۹۵-۹۴) و در بیان صفات نیروهای نیک به رفتارِ دوستانه و سودآور آن‌ها با پیروان اشاره می‌کند (همان: ۹۶). در ادامه به بیان ویژگی‌های امشاسپندان و دشمنان آن‌ها می‌پردازد و وظایف دوستان را در برابر دشمنان شرح می‌کند (همان: ۱۲۲ تا ۱۲۴). جایی دربارهٔ زردشت می‌گوید رفتار نیکوی وی، سبب شده اهوره‌مزدا به وی زندگی راستین بخشد و به این واسطه دوست ایزدان و پشتیبان مردمان شناخته شود (همان: ۲۵۰) و همچنین از نوگروندگان به دین، باصفت «دوستان تازه» تعبیر می‌کند (همان: ۲۴۹).

آنچه ذکر شد نمونه‌هایی از پژوهش‌هایی است که در اغلب آن‌ها بدون نام بردن از مفهوم دوستی، به بعضی از صفات و ویژگی‌های دوستان اشاره شده است. برای مثال اتصاف به امشاسپندان، از ویژگی‌هایی است که پیروان در راه دوستی می‌پیمایند. با این حال تاکنون پژوهش مستقلی پیرامون مفهوم دوستی در ایران باستان صورت نگرفته است. آنچه این پژوهش را از آثار پیشین متمایز می‌کند، آن است که ضمن تبیین اهمیت مفهوم دوستی، جایگاه و نقش آن را در پیشبرد اهداف اهورایی در جهان بررسی می‌کند.

۳-۱. روش پژوهش

در این پژوهش که به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است، متون بازمانده از ایران باستان (متون اوستایی و کتیبه‌های هخامنشی) مورد بررسی قرار گرفت و تمام مواردی که

در آن‌ها از دوست و دوستی سخن به میان آمده است، استخراج شد. سپس شواهد به دست آمده بر اساس اندیشه کلی جهان‌بینی مزدایی پیرامون مفهوم دوستی، دسته‌بندی شد. آنگاه نمودهای گوناگون دوستی مورد بررسی قرار گرفت و صفات و ویژگی‌های هر کدام بر اساس شواهد موجود تحلیل شد و در آخر نتایج این تحلیل‌ها ارائه گردید.

۲. بحث و بررسی

در اندیشه زردشتی، گیتی آوردگاه دائمی نیکی و بدی است و انسان، مبارز این رزمگاه است. در متن دادستان دینی در پاسخ به این پرسش که «ما مردم چرا به گیتی آمده‌ایم و در گیتی چه باید بکنیم؟» آمده است «آفرینش برای به‌درستی برآوردن اراده‌دار و به‌خوبی سامان دادن به نیکی بیکرانه آفریدگان آفریده شد» (میرفخرایی، ۱۳۶۹: ۵-۶۴). از این رو اساس آموزه‌های زردشت و پیشوایان دین بهی، شرح خویشکاری انسان به‌عنوان عضو محوری این ساختار است.

در میان تعالیم پوریوتکیشان که نخستین پیشوایان دین زردشت هستند، در شرح وظایف مردمان آمده است که: هر یک از مردم که به پانزده‌سالگی رسد، باید خویشکاری خود را در گیتی بداند و پاداش آن را بشناسد. همچنین باید بداند که از دوستان اهوره‌مزداست یا اهریمن؟ و در پاسخ بیان می‌کنند: فرد باید بداند که از دوستان و خویشان هرمزد و دشمن اهریمن است. خویشکاری وی آن است که هرمزد را ازلی، ابدی و پاک بداند و در راه نابودی اهریمن بکوشد. همچنین در راه خویشی هرمزد و امشاسپندان و دوری از اهریمن و دیوان و دیوپرستان پیکار کند (ن.ک: جاماسب‌جی دستور، ۱۳۷۱: ۷-۸۶).

بر این اساس تمام آموزه‌های دین زردشتی بر شرح وظایف ذکر شده استوار است. بر اساس تعالیم گاتها، خویشکاری آدمی آنست که در راه اتصاف به صفات اهورایی بکوشد. در مقابل نیروی مقدس اهورایی، نیروی اهریمنی قرار دارد که بنابر متن بندهش عزم آن

دارد «به جادودینی، مردمان را به دوستی خویش و نادوستی هر مزد انگیزد تا دین هر مزد هلند و آن اهریمن ورزند» (دادگی، ۱۳۹۷: ۱۱۹). گاتها در توضیح تقابل موجود در اندیشه‌های مزدیسنی بیان می‌کند که اهوره‌مزدا یگانه آفریدگار جهان مینوی و مادی است و سرچشمه همه نیکی‌ها و خوبی‌هاست. در مقابل او آفریدگار و یا فاعل شری وجود ندارد. انگره‌مینو (Angra-mainyu) و یا خرد خبیث که بعدها به مرور ایام اهریمن گردید، و زشتی‌های جهانی از قبل اوست در مقابل اهوره‌مزدا نیست، بلکه در مقابل سپنتامینو (Sepanta-mainyu) است که خرد مقدس باشد. آنچه در جهان زشت است منسوب به خرد خبیث است (ن.ک: پورداوود، ۱۳۸۴: ۲-۷۱). در واقع زدو خورد در طی روزگاران در میان قوه خوبی و بدی است. در هر جایی از گاتها که صحبت از انگره‌مینو شده است، آن را در مقابل سپنتامینو می‌بینیم نه در مقابل اهوره‌مزدا (همان: ۳-۷۲). در یسنای ۳۰ از اهنودگات به این دو قوه اشاره شده است: آن دو گوهر همزادی که در آغاز در عالم تصور ظهور نمودند یکی از آن نیکی است در اندیشه و گفتار و کردار و دیگری از آن بدی (در اندیشه و گفتار و کردار) از میان این دو مرد دانا باید نیک را برگزیند نه زشت را (ن.ک: همان: ۱۴۳). در بیان نتیجه رویارویی این دو گوهر، سرانجام پیروان هر یک را ذکر می‌کند: «هنگامی که این دو گوهر به هم رسیدند، زندگانی و مرگ را پدید آوردند. از این جهت است که سرانجام، دروغ‌پرستان از زشت‌ترین مکان (دوزخ) و پیروان راستی از نیکوترین محل (بهشت) برخوردار گردند» (همان: ۱۴۳).

تکلیف آدمی در این نبرد آن است که با فراگیری تعالیم زردشت «عوامل ایزدی را در خود بپذیرد و در اصطلاح دینی آن‌ها را در تن خود مهمان کند و همین کافی است که عوامل بدی را از تن بگریزند» (فروه‌شی، ۱۳۴۳: ۱۰۴).

نظر به خویشکاری فرد زردشتی در این نظام دوگانه معنایی، یکی از مهم‌ترین آموزه‌های آیین مزدیسنی، شناخت دوست از دشمن فریفتار است که در ادامه به چگونگی طرح این مهم می‌پردازیم.

۲-۱. دوستی در اوستای قدیم

گاهان، قدیمترین بخش از اوستا و کهن‌ترین اثر ادبی ایرانی است که برجای مانده است. سراینده این سرودها خود زردشت است. این اثر از آنجا که نشان‌دهنده عقاید اصلی زردشت است، اهمیت به سزایی دارد. در گاهان خدای مطلق اهوره مزداست و جلوه‌های خاص او امشاسپندانند و در مقابل، روح مخرب یا اهریمن قرار دارد (ن.ک: تفضلی، ۱۳۸۶: ۳۹). فرد زردشتی برای رسیدن به سعادت‌مندی و سرای جاودانی اهوره مزدا باید به نیروهای اهورایی از جمله امشاسپندان و سایر کارگزاران که در گروه دوستان به شماراند پیوندد. این امر که مستلزم شناخت کامل نیروهای خیر و نیروهای وابسته به خرد اهریمنی است، در تعالیم گاتها به روشنی بازتاب یافته است.

۲-۱-۱. دوستی اهورایی

فرد زردشتی که رسیدن به دوستی اهوره مزدا را در سر می‌پرورد باید در آغاز راه به فهم درست از مفهوم دوستی برسد. دوستی در گاتها به معنای پیوستگی با مجموعه‌ای از صفات نیک است که فرد باید آن‌ها را در خویش نهادینه کند تا از رهگذر آن‌ها به سرای جاودانی اهوره مزدا درآید. نخستین گام در این راه، شناخت و پذیرش فردی است که آشنای این مسیر و متصف به صفات نامبرده باشد تا بتوان به یاری او به مقصود رسید. بنابراین دوستی با زردشت نخستین خویشکاری فرد بهدین است.

۲-۱-۱-۱. دوستی زردشت

زردشت نخستین کسی است که قدم در راه دوستی اهوره مزدا به‌عنوان خدای یکتا نهاد. او که از بیداد دیوان و ستمگران به فغان آمده است به اهوره مزدا روی می‌آورد و از او یاری می‌طلبد و در راه دوستی وی می‌کوشد. زردشت پس از آگاهی یافتن از نتایج دوستی اهوره مزدا، آرزومند است این آگاهی را به گوش همگان برساند تا به‌واسطه افزایش پیروان

و یاری ایشان، بنیاد ظلم ریشه کن شود. از این رو به عنوان آموزگار آیین بهی مردمان را از سرانجام دوستی با اهوره مزدا و بهره‌های نیکی که فرد از رهگذر این دوستی از آن‌ها نصیب می‌برد آگاه می‌کند. اهوره مزدا نیز دوستدار مخلوقات خویش است و هر کس را که خیرخواهانه در راه تعالی ایشان بکوشد دوست خود می‌داند. چنانکه در فرگرد دوازدهم بغ‌نسک آمده است: «آموزنده این تعالیم به این دلیل که دوست مخلوقات است، دوست خالق نیز به شمار می‌رود» (Sanjana, V.xix, 1928:28) بنابراین زردشت به عنوان واسطه فیض اهورایی، آموزه‌هایی که اهوره مزدا برای سعادت مخلوقات خویش در نظر دارد را از او دریافت می‌کند و به مردمان منتقل می‌کند. بررسی شواهد موجود در گاهان بیانگر آن است که دوستی زردشت از دو جنبه کلی قابل طرح است.

الف) دوستی اهوره مزدا و زردشت: اهوره مزدا آفریدگان خود را دوست می‌دارد و خواهان آن است که او را دوست بدارند. چنانکه در ورثت مانسر نسک به زردشت می‌گوید: «مرا دوست داشته باش» (Sanjana, V. Xvii, 1922:56). گسترش تعالیم دین بهی که به واسطه زردشت به مردمان منتقل می‌شود، سرانجام به دوستی با اهوره مزدا می‌رسد. زردشت به عنوان شخصی که تعالیم اهوره مزدا را به تمامی دریافت کرده و خود متصف به صفات اهورایی است، در یک رابطه دوستانه با اهوره مزدا قرار دارد. چنانکه در یسنای ۴۳ گاتها به دوستی خود با اهوره مزدا اشاره و از او طلب دستگیری می‌کند. زیرا یاری رساندن دوستان به یکدیگر یکی از وظایف دوستی است: «پناه و دستگیری مهربانت را چنانکه دانایی آن را به دوستی تواند بخشید (خواستارم)» (پورداوود، ۱۳۸۴: ۱۹۵) و در یسنای ۴۴ ضمن تأکید بر رابطه دوستانه خود با اهوره مزدا، خواسته‌اش را بیان می‌کند: از تو می‌پرسم ای اهوره، برآستی مرا از آن آگاه فرما، ستایشِ شما چگونه باید باشد ای مزدا؟ مانند تو کسی باید آن را به دوستی مثل من تعلیم دهد و باید که به دستگیری دوست من اشا ما را در پناه خود بگیری تا منش پاک به ما روی کند (ن.ک: همان: ۱۹۷). زردشت برای تحکیم دوستی خود از میانجیگری امشاسپندان بهره می‌برد و با گرامیداشت اشا و وهومن و نیایش آن‌ها، در راه دوستی با اهوره مزدا می‌کوشد. چنانکه در مثال بالا به دوستی خود با اشا اشاره

می‌کند و آن را مقدمه‌ای بر دوستی با وهومن (منش پاک) می‌خواند. زردشت تمامی این تعالیم را آن‌گونه که از اهوره‌مزدا دریافت می‌کند در اختیار مردمان قرار می‌دهد.

ب) دوستی زردشت با مردمان: اهوره‌مزدا راهنمای جامعی از سعادت بشر را در اختیار زردشت قرار می‌دهد و زردشت به‌عنوان دوست مردم و دوست اهوره‌مزدا در راه تحقق این تعالیم می‌کوشد. زردشت در یسنای ۴۳ در شرح پیمان خود با اهوره‌مزدا، خبر می‌دهد: «من بدو گفتم نخست منم زردشت و تا به اندازه‌ای که در قوه دارم دشمن حقیقی دروغ‌پرست و یک حامی از برای دوستاران راستی خواهم بود، تا آنکه از این سبب به کشور جاودانی بیکران توأم رسید» (پورداوود، ۱۳۸۴: ۱۹۱). در نمونه بالا زردشت ضمن بیان تخصیص دوستی خود به دوستاران راستی، عهد می‌بندد که تا جان در بدن دارد پشتیبان ایشان باشد تا به این واسطه به سرای جاودانی اهوره نائل شود. آموزگار آیین بهی، با آگاهی از راه رسیدن بندگان به سعادت اخروی و سرای جاودانی اهوره‌مزدا با ایشان از راستی دوستی سخن می‌گوید. در یسنای ۳۴ آمده است: دانا^۱ مرد هوشمند را به کرداری که از منش پاک است و یا آرمتی مقدس که فزاینده و دوست راستی است هدایت نمود و به‌خصوص او را به کشور روحانی توای اهوره‌مزدا امیدوار ساخت (ن.ک: همان: ۱۸۱).

در حالیکه زردشت آموزه‌های اهوره‌مزدا را دوستانه به مردمان پیشکش می‌کند و همواره از دوستداران راستی پشتیبانی می‌کند، پیروان نیز وظایفی در برابر زردشت دارند. گاتها این وظایف را برشمرده که از آن قبیل در یسنای ۴۶ پیروان را ملزم به فرمان‌برداری از فرمان‌های زردشت می‌داند: «در میان مردم کسی که سپنتمان زردشت را به‌واسطه اطاعت خویش خورسند سازد، سزاوار است که چنین کسی به شهرت نیک رسد، به این کس مزدا اهوره زندگانی جاودانی بخشد، وهومن او را به فردوس برین جای دهد، ما چنین کسی را دوست خوب راستی می‌شمیم» (همان: ۲۱۹). فرمان‌برداری از تعالیم زردشت، به‌منزله دوستی با راستی و پاک‌منشی است؛ صفاتی که در شمار امشاسپندان یا صفات اهورایی هستند. از سوی دیگر فزونی شمار دوستداران زردشت منجر به افزایش دوستی با

امشاسپندان و ستایش ایشان خواهد شد و این امر به تقویت نیرو و اراده امشاسپندان می‌انجامد. چنانکه در بَغ‌نَسک آمده است: آنکه خالصانه زردشت را دوست بدارد، همان کسی است که قدرت بخش اراده امشاسپندان است (Sanjana, V. Xix, 1928:14). از دیگر وظایف پیروان مزدیسنا که در یسنای ۴۵ گاتها بیان شده است دوستی با دوستان زردشت و دشمنی با دشمنان اوست: کسی که در آینده دیوها و اشخاصی که او را (زردشت را) خوار می‌خواهند ذلیل بدارد و همه دیگران را غیر از کسانی که به او اخلاص می‌ورزند پست بشمارد، دین مقدس داور نجات‌دهنده، (چنین کسی را) مثل دوست و برادر و پدر خواهد شد ای مزداهوره (ن.ک: پورداوود، ۱۳۸۴: ۲۱۱).

در یسنای ۳۴ از فواید و نتایج دوستی با زردشت سخن می‌رود: «کیست آن مردی که دوست اسپنتمان زردشت است ای مزدا، کیست که می‌خواهد با راستی مشورت کند، توجه فرشته محبت آرمی با کیست، کیست آن درستکاری که خود را نسبت به پیروان پاک‌منش دلسوز نشان می‌دهد» (همان: ۲۵۷)؛ دوستی با زردشت به معنای پذیرش رسالت او و کوشش برای تحکیم آموزه‌های اوست و این نوع دوستی در حکم دوستی با راستی و دیگر امشاسپندان و اهوره‌مزداست. یکی از مهم‌ترین دوستان زردشت که جامع همه صفات دوستی است و در سراسر اوستا به نیکی از او یاد می‌شود کی گشتاسپ است که در ادامه از او سخن خواهیم گفت.

اینک ببینیم زردشت اندیشه دوستی را چگونه سامان می‌دهد و به چه ترتیب پیش می‌برد.

۲-۱-۱-۲. دوستی با راستی

اشو زردشت می‌فرماید اولین صفت اهوره‌مزدا صفت راستی و درستی (اشاوهیشتا) است که معنی آن بسیار مفصل می‌باشد. یکی از معانی متعددش، قانون تغییرناپذیر و جاودانی است که نه فقط زندگانی بشر بلکه جمیع کائنات را به سوی یک مقصد کلی

می‌کشاند و در واقع معنی نمو و ارتقاء موجودات و سیر کائنات مطابق قانون طبیعت به طرف کمال در کلمه اشاو هیشتا جمع است (ن.ک: ایرانی، ۱۳۳۴: ۱۳).

آدمی نیز به عنوان عضوی از آفرینش، برای حرکت به سوی کمال، باید خود را به صفت راستی بیاراید. در سراسر اوستا، به ویژه گاتها شواهد فراوانی از این صفت اهورایی موجود است که سرآغاز آن‌ها اشاره به پیوستگی صفت راستی با اهوره مزدا و دین زردشتی است. از آن جمله در یسنای ۲۹ اراده اهوره مزدا با راستی یکسان پنداشته شده است (ن.ک: گاتها، ۱۳۸۴: ۱۳۹) و در یسنای ۴۴ از یکسانی صفت راستی با دین زردشتی سخن می‌رود (ن.ک: همان: ۲۰۱) و با ابراز امیدواری زردشت به حصول این صفت ادامه می‌یابد. زردشت اعلام می‌کند در صدد است که به واسطه راستی به اهوره مزدا شبیه شود (ن.ک: همان: ۱۵۵). او راه شناخت اهورا مزدا را در راستی ورزی می‌یابد، چنانکه در یسنای ۴۵ می‌گوید: «به توسط راستی، مزدا اهورا را شناختم» (همان: ۲۰۹). سپس می‌کوشد با بهره‌گیری از تجارب خود، دیگران را نیز به سوی اهوره مزدا هدایت کند.

نظر به اینکه در جهان بینی زردشتی در برابر هر صفت اهورایی یک صفت اهریمنی وجود دارد، در برابر صفت راستی نیز صفت دروغ پدیدار می‌شود و پیروان راستی را در کشمکش با سپاه دروغ قرار می‌دهد. اینک مز دیسنان نیازمند فردی دین آگاه هستند که به یاری او غبار ابهام را از اذهان خویش بزایند. از این رو زردشت خواستار پیوستگی به فردی دانا و مطلع از اراده اهورایی است. اهوره مزدا نیز در پاسخ به این درخواست زردشت، زمام راهنمایی راستی پرستان را در اختیار خود زردشت نهاده، می‌گوید: «به آن کسی باید گوش داد که از راستی برخوردار است. به آن دانایی که درمان بخش زندگی است» (همان: ۱۵۷) و این فرد همان زردشت است. به این ترتیب زردشت رسالت آموزگاری خویش را به گوش مردمان می‌رساند و این دعوت را به تأییدات اهوره مزدا می‌آراید. زردشت پس از استوار ساختن جایگاه خویش نزد پیروان، آموزه‌های خود را بر اساس توصیف جایگاه اخروی پیروان راستی و دروغ پی می‌گیرد. از این رو پرسش‌هایی را نزد اهوره مزدا مطرح می‌کند که

محور تعالیم دین زردشتی است و می‌تواند سبب ایجاد انگیزه دینی در پیروان شود. از آن جمله در یسنای ۳۱ آمده است: «کدام‌یک از این دو گروه بزرگ‌تر است؟ کسیکه پیرو راستی است یا کسی که به دروغ گرویده است» (همان: ۱۵۷) و ادامه می‌دهد: «از تو می‌پرسم ای اهوره چگونه خواهد بود سرانجام کسانی که از روی دفتر اعمالشان از دوستاران راستی به شمارند و سزای آنانی که از یاران دروغ خوانده می‌شوند ای مزدا، در هنگامی که حساب روز بازپسین فرارسد» (همان: ۱۵۵). در پاسخ به این پرسش، سرنوشت این دو گروه در یسنای ۳۱ به روشنی بیان شده است: «کسی که به دوستار راستی بگردد از او در آینده ذلت طولانی و تیرگی و خورش زشت و ناله و فغان دور ماند» (همان: ۱۵۷). این سرنوشت راستی‌دوستان است که گویی برآمده از سرنوشت محتوم دوستداران دروغ است. «ذلت طولانی» و «تیرگی» و «خورش زشت» و «ناله» و «فغان» وجود دارد، اما به وسیله دوستداری راستی و پیروی از آن می‌توان از آن‌ها رهید.

در یسنای ۳۳ همه طبقات جامعه به دوستاری راستی فراخوانده می‌شوند: «کسی که دوستار راستی را خرم خواهد چه از پیشوایان و چه از شرفا و برزیگران، چنین کسی روزی در بوستان اشا و وهومن به سر برد» (همان: ۱۶۹) و در یسنای ۴۷ تصریح می‌کند که توانایی مالی از شروط دوستداری راستی نیست، بلکه «خواه کسی را مال بسیار باشد خواه اندک باید دوست پیرو راستی و به ضد دروغ‌پرست باشد» (همان: ۲۲۷). در یسنای ۴۹ می‌گوید: «کسی که شخصیت خود را با راستی مربوط داشت در روز واپسین از بهترین پاداش برخوردار گردد» (همان: ۲۴۱) و از آنانیکه از راستی بی‌خبرند نعمت فردوس دور خواهد ماند (ن.ک: همان: ۱۷۹). بنابراین فرد باید با دور کردن عوامل بدی از تن خویش، در دوستداری راستی بکوشد، تا به این وسیله به صفات نیک اهورایی که در بردارنده سرای نیک ایزدی است آراسته شود.

۲-۱-۱-۳. دوستی با اهوره مزدا

هنگامی که فرد زردشتی به خوی راستی متصف شد، این صفت در شخصیت او جریان یافته، در اندیشه و گفتار و کردار او متجلی می‌شود. این سه صفت (اندیشه نیک، گفتار نیک و کردار نیک) سه اصل اساسی دین زردشتی است که هر فرد زردشتی برای رسیدن به سرای جاودانی اهوره مزدا باید به این سه اصل بگراید. روان شخص به وسیله این سه، از آسایش جاودانی و نعمت ایزدی برخوردار می‌گردد. در یسنای ۳۱ گات‌ها در این باره آمده است: «مزدا اهوره تمام قدرت کامل و اقتدار خسروی خود را با رسائی (هروتات) و جاودانی (امرتات) و راستی (اشا) و شهریاری (خشترا) و پاک منشی (وهومنا) به آن کسی بخشد که در اندیشه و کردار دوست او باشد» (همان: ۱۵۹). بر همین اساس در یسنای ۳۶، زردشت از این سه صفت یاد می‌کند: «ای اهوره مزدا با سراسر پندار نیک، با سراسر گفتار نیک و با سراسر کردار نیک ما می‌خواهیم به تو نزدیک شویم» (پورداوود، ج ۲، ۱۳۴۰: ۳۳). فرد زردشتی به واسطه اتصاف به این صفات، به بالاترین مرتبه دوستی در اوستا که همانا دوستی با اهوره مزداست نائل می‌شود. در فرگرد هفتم از ورشت مانسر نسک، که یکی از نسک‌های اوستای گاهانیک است اهوره مزدا نیز دوستداری خود نسبت به این فرد را بیان می‌کند: اندیشه‌های نیک، گفتار نیک و کردار نیک غذای من هستند. و من (اهوره مزدا) کسانی را که اندیشه‌های نیک و سخنان نیک دارند و کارهای نیک انجام می‌دهند، دوست می‌دارم (Sanjana, V. Xvii, 1922:66-7).

آن فردی که برای پیروزی راستی کوشیده است با ایجاد این صفات در وجود خود، خویشکاری خود را به عنوان پیرو آیین زردشتی به سرانجام رسانیده است و به پاداش نیک وعده داده شده که در آمدن به سرای جاودانی اهوره مزداست دست خواهد یافت.

یکی از نام بردارترین دوستان که از او هم در گاتها و هم سایر قطعات اوستا سخن رفته، کی گشتاسپ است. «پادشاه هم‌زمان زردشت، کسی که پیغمبر ایران در سرزمین سیستان بدو پناه برد، در اوستا گوی ویشتاسپه *kavi vištāspa* خوانده شده است. زردشت

در سروده‌های خود، گاتها، چهار بار از این دوست و پشتیبان نام می‌برد» (پورد اوود، ۲۵۳۷: ۷۹).

با بررسی آن دسته از شواهد موجود در اوستا که بیانگر خویشکاری کی گشتاسپ در راه دین است، الگوی مناسبی از تحقق دوستی در برابر ما قرار می‌گیرد. همان گونه که شرح آن گذشت، این راه با پذیرش دعوت زردشت آغاز می‌شود و با قبول دوستی وی ادامه می‌یابد. چنانکه در یسنای ۴۶ در بیان مکالمات زردشت و اهوره‌مزدا آمده است: «ای زردشت، کدام یک از گروندگان در اتحاد ایمانی دوست دوست و یا کیست کسی که به شهرت نیک خواهد رسید؟ کی گشتاسب یاور آیین است کسی که در بهشت در ساحت تو به سر برد ای مزدا اهوره» (گاتها، ۱۳۸۴: ۲۱۹). شاهد فوق بیانگر آن است که اهوره‌مزدا جوایز احوال دوستان زردشت است. دوستانی که با یاری رساندن به دین، پایه‌های دوستی خود را استوار می‌دارند.

در فرگرد ۱۶ ورشت مانسر نسک از مراتب پشتیبانی کی گشتاسپ از دین زردشت سخن می‌رود: در میان آفریدگان، کوی ویشتاسپه کسی است که به وسیله هدایای فراوان تو را خرسند کرده است. هدایایی که پدیدار شدن آن‌ها بر تو در اوضاع نابسامان، به برکت فرمانروایی وهومنه تحقق یافته است. کی ویشتاسپه دنیای مادی دوستی را گسترش داده است. تو باید او را به خاطر بسیاری؛ همراه خوب، دوست حقیقی، کی ویشتاسپه است ای زردشت (Sanjana, V. Xviii, 1926:25).

در کرده ۲۴ فروردین یشت به مجاهدت او در راه پیروزی راستی و شکست دشمنان دین اشاره می‌شود: فروهر پاکدین کی گشتاسپ، دلیرترین ایزدین کلام، گرز قوی آزنده اهورایی را می‌ستاییم، که با گرز سخت از برای راستی راه آزاد جست، که با گرز سخت از برای راستی راه آزاد یافت. کسی که بازو و پناه این دین اهورایی زردشت بود (ن.ک: یشتها، ج ۲، ۱۳۷۷: ۸۴). از این رو در فرگرد ۲۲ بغ نسک، اهوره‌مزدا در پیامی خطاب به

زردشت، دوستی خویش به گشتاسپ را ابراز می‌کند و وی را دوست نیکوکار خود می‌خواند (Sanjana, V. Xix, 1928:58-9).

گشتاسپ شاهی برجسته از پذیرش تعالیم زردشت است. کسی که دین زردشت را می‌پذیرد و در راه پیروزی راستی بر دروغ در کنار زردشت می‌ماند، در این راه مبارزه می‌کند و از هیچ کوششی فروگذار نمی‌کند و سرانجام در این راه کشته می‌شود. کسی که اهوره‌مزدا در بیانات خود وی را مورد مهر و دوستی خویش قرار می‌دهد و زردشت را به حمایت از وی می‌خواند.

۲-۱-۲. دوستی اهریمنی

در سراسر تعالیم دین زردشت و به موازات اندیشه‌ای که در راه تحکیم پایه‌های دوستی اهورایی می‌کوشد، نوعی از دوستی دیده می‌شود که در پی ایجاد خلل و تباهی در اندیشه‌های دوستداران راستی است. در بندهش، در بیان انگیزه ایجاد این قسم از دوستی آمده است که اهریمن آهنگ آن دارد که به جادو دینی، مردمان را به دوستی خویش و نادوستی هرمزد انگیزد تا دین هرمزد هلند و آن اهریمن ورزند (ن.ک: دادگی، ۱۳۹۷: ۱۱۹). بنابراین با ایجاد صفات پلید در برابر صفات نیک و سعی بر فریب مردمان، در راه اجرای اهداف زشت خود می‌کوشد. زردشت در تعالیم خود همواره مردمان را از این بدمنشان بر حذر می‌دارد، چنانکه در یسنای ۳۲ به افرادی که از طریق اندیشه نادرست خویش به مردمان گزند می‌رسانند می‌تازد و ایشان را دوست دیوان می‌نامد: «از زمانی که شما بر آن شده‌اید که به مردمان بدترین صدمه رسانید باید شمارا دوستگان دیوها نامید که از اندیشه نیک دور و از اراده مزدا اهوره گریزان و از آیین مقدس روگردان‌اند» (پورداوود، ۱۳۸۴: ۱۶۱).

یکی از ابزارهای بر ساخته خرد خبیث در راه اجرای اراده اهریمنی، رواج خشم و ستم در میان دوستان است. زردشت در یسنای ۴۹ پیروان را نسبت به این صفات آگاه می‌سازد و

ایشان را از دوستان این صفت که همانا دوستان دروغ می‌باشند بر حذر می‌دارد: کسانی که با زبان خود در میان دوستانشان خشم و ستم منتشر کنند و در نزد آنان نه کردار نیک بلکه اعمال زشت غالب است، برای ایمان دروغین‌شان به سرای دیو درآیند (ن.ک: همان: ۲۳۷). در یسنای ۳۳ ضمن بیان ضرورت پیکار پیروان راستی با دروغ پرست، راه‌های مبارزه با زشتی‌ورزی را برمی‌شمارد.^۲ در یسنای ۳۱ از سرانجام مهلک گوش سپردن به احکام دروغ پرست خبر می‌دهد: «هیچ‌یک از شما نباید به سخنان و حکم دروغ پرست گوش دهد، زیرا که او خان و مان و شهر و ده را دچار احتیاج و فساد سازد. پس با سلاح، او را از خودتان برانید» (همان: ۱۵۷).

خویشکاری فرد زردشتی همان‌گونه که در جای‌جای گاتها بیان شده است، پیکار با دوستان دروغ و شکست آن‌هاست. بنابر شاهد ذکر شده در یسنای ۴۶ هر که جز این اندیشد و ورزد، خود از دوستان دروغ است: اگر از کسی پناه خواسته شد و به یاری برنخواست، ناگزیر چنین کسی با مخلوقاتی محشور گردد که از دروغ پرستانند، زیرا که خود او دوستان دروغ و خیرخواه آن است. کسی پیرو راستی است که پیرو راستی دیگر را ارجمند بدارد، همان‌طوری که تو در آغاز مقرر نمودی ای اهوره (ن.ک: همان: ۲۱۵). سرنوشت ایشان که از راه راستی سر بتابند و به دوستان دروغ بیبوندند در یسنای ۵۳ بیان شده است: «آنانیکه زشت کردارند ناگزیر از فریفتارانند. لاجرم محکوم به زوال گردند، همگی فریاد و خروش برآورند» (همان: ۲۷۱). این است سرانجام دوستان اهریمن؛ آنان که راه راستی را وانهادند، گوش به تعالیم دیوان و دیو مردمان سپردند و روان خویش را منزلگاه عوامل اهریمنی ساختند.

۲-۲. دوستی در اوستای جدید

با توجه به جامعیت آموزه‌های گاتها پیرامون دوستی و صفات لازم برای درآمدن به جمع دوستان اهوره‌مزدا، مطالب ذکر شده در متون اوستای جدید بر اساس آگاهی کامل پیروان از چهارچوب‌های نظری دین زردشتی پی گرفته می‌شود.

در اوستای جدید همگام با بروز اندیشه‌های نو، مفهوم دوستی مصادیق بیشتری می‌یابد.

۲-۲-۱. دوستی در یسنا و یشتها

۲-۲-۱-۱. دوستی ایزدان: در باورهای جدید، افزون بر امشاسپندان و شمار معدودی از ایزدان که در گاتها به آنها برمی‌خوریم، با ایزدان بی‌شمار روبرو می‌شویم. این ایزدان، از دوستان اهوره‌مزدا و از این‌رو دوست دوستان اهوره‌مزدا به شمار می‌آیند. بنابراین در متون جدید یکی از مهم‌ترین راه‌های پیوستن به دوستی اهوره‌مزدا، نیایش ایزدان است. در هات ۶۸ یسنا می‌بینیم نیایش‌کنندگان، آب‌ها را در طلب دوستی می‌ستایند: «بانام‌هایی که اهوره‌مزدا خوشی‌بخش به شما آب‌های نیک داده، با آن [نامها] شمارا می‌ستایم، با آن‌ها [از شما] دوستی خواهانیم» (پورداوود، ج ۲، ۱۳۴۰: ۳۷) و در هات ۶۵ آبها را بر ضد دوست آزار برمی‌انگیزند و در نیایش‌های خود محرومیت دشمنان از آبها را طلب می‌کنند.^۳ از سوی دیگر در هات ۶۲ یسنا درباره آذر اهوره‌مزدا آمده است که به امید تقدیم پیشکش‌های دوستان به یکدیگر، رفتار همه روندگان را زیر نظر می‌گیرد: «ای سپیتمان، آذر می‌نگرد به دست‌های همه روندگان: چه می‌آورد دوستی از برای دوستی» (همان: ۳-۸۲). در یسنای ۱۰ خطاب به گیاه مقدس هوم از او طلب دوستی می‌کند: «خواستارم که دوست و ستایشگر تو باشم. یک دوست ستایشگر را دادار اهوره‌مزدا بهتر خواند چنانکه اردیبهشت را» (پورداوود، ج ۱، ۱۳۴۰: ۱۷۲).

در یشتها، مفهوم دوستی گسترده‌تری می‌یابد. چنانکه برای نخستین بار با ستایش «دوستی» روبرو می‌شویم که ضمن اشاره به رابطه‌ی دوستانه‌ی ماه و خورشید بیان می‌شود. در خورشید یشت آمده است: «من می‌ستایم دوستی را، آن بهترین دوستی که در میان ماه و خورشید وجود است» (پورداوود، ج ۱، ۱۳۷۷: ۳۱۱) و همچنین در رشن یشت در مراسم ستایش ایزد رشن، دوستی را در کنار نام اهوره‌مزدا به زبان آورده از ایشان یاری می‌طلبد: «ما خواستاریم که خشنود سازیم، من اهوره‌مزدا را همچنین دوستی را به این‌ور برقرارشده به یاری می‌خوانم» (همان: ۵۶۵) و به ایزدانی برمی‌خوریم که نیایش ایشان پدیدآورنده‌ی دوستی است؛ در کرده ۲ ارته (آشی) یشت آمده است: از آن خان و مانی که ارته نیک پاهای خود فرونهد، رأی موافق و دوستی طولانی (نصیب آن خانه گردد) (ن.ک: پورداوود، ج ۲، ۱۳۷۷: ۱۸۷).

پیرو نظام فکری دوست‌محور زردشتی، هر که به جمع دوستان مزدا درآید، تمام آنان که به حلقه‌ی دوستان اهوره‌مزدا منتسب‌اند، از وی در برابر نیروهای اهریمنی پشتیبانی می‌کنند. از آن جمله پاسداری از سلامت دوستان از وظایف ایزد درواسپ است. در کرده نخست درواسپ یشت آمده است: درواسپ توانای مزدا آفریده را می‌ستایم. کسی که دوستان را سلامت نگه می‌دارد. با دیده‌بانان بسیار دور (ن.ک: همان: ۳۷۶).

۲-۱-۲-۲. سوشیانت‌ها و نقش دوستان در نبرد بزرگ سرانجام جهان: از دیگر اندیشه‌های مطرح‌شده در متون موردبررسی که در پیوند با مصادیق دوستی است، دیدگاه‌هایی پیرامون سرانجام جهان و رستاخیز است. هرچند در گاهان اشاره‌ای به پایان جهان نشده است، در اوستای متأخر، در نتیجه نبرد میان دوستداران راستی و دوستان دروغ، اشاراتی به سرانجام کار جهان می‌شود و نقش رهاندگی جهان از دیوان و دیو مردمان به دوستان اهوره‌مزدا محول می‌شود. این افراد که از رهگذر راستی و اتصاف به صفات اهورایی به مقام دوستی اهوره‌مزدا و سرای جاودانی او دست‌یافته‌اند «سوشیانت» نام دارند. در گاهان چندین بار با کاربرد لفظ سوشیانت در معنای نجات‌دهنده روبرو می‌شویم. در

میان این شواهد با دو شکل از کاربرد این واژه مواجه می‌شویم که یکی در حالت مفرد و دیگری حالت جمع کلمه است. هرگاه این واژه در حالت مفرد به کار رفته است، مراد از آن شخص زردشت است. چنانکه در یسنای ۴۸ می‌بینیم که زردشت درنمایش با اهوره‌مزدا خود را به این صفت می‌نامد.^۴ همچنین به کاربرد سوشیانت در صیغه جمع برمی‌خوریم که زردشت از آن، یاران و حامیان و مبلغین دین خود را اراده کرده است. از آن جمله در یسنای ۳۴ از سوشیانتها سخن رفته است.^۵

سوشیانت‌ها جامع صفات دوستان اهوره‌مزدا هستند. ایشان عموماً همه صفات نیک را دارا هستند و در حقیقت به مدد همین صفات نیک است که می‌توانند جهان مطلوب را بسازند. جهانی که همه آرمان‌ها و آرزوها در آن تبلور یافته و نیکی‌ها به اوج خویش رسیده است. ویژگی‌های سوشیانت‌ها را می‌توان چنین خلاصه کرد: آنان خردمندترین مردم هستند و از خرد ذاتی و اکتسابی برخوردارند (یسن ۱۳ بند ۳، ویسپرد ۳ بند ۵، اردیشت بند ۲)، نیکوکارترین مردم‌اند (فروردین‌یشت بند ۱۴۲)، پیرو اندیشه نیک و نابودکنندگان دیو خشم‌اند (زامیادیششت بندهای ۸۸ تا ۹۶) (ن.ک: راشد محصل، ۱۳۶۴: ۲۵۵-۶). یسنای ۷۰ در توصیف این افراد که در زندگی خود همواره در راه ریشه‌کن ساختن دروغ و پیروان اهریمن کوشیده‌اند و از این راه به مقام دوستی اهوره‌مزدا نائل گشته‌اند می‌گوید: «بشود که سوشیانتها شویم، بکنند که پیروزمند گردیم، بکنند که از دوستان ارجمند اهوره‌مزدا شویم، ما مردان پاکی که به اندیشه نیک‌اندیشیم، به گفتار نیک سخن گوئیم، به کردار نیک رفتار کنیم» (پورداوود، ج ۲، ۱۳۴۰: ۹-۱۰۸).

شواهد بالا بیانگر آن است که افراد از رهگذر اندیشه و گفتار و کردار نیک که همانا مقام دوستی با اهوره‌مزداست می‌توانند در جمع سوشیانت‌ها در آیند.

۲-۱-۳. دوستی **فَرَوهرهای اهورایی**: از دیگر انواع دوستی مطرح شده در اوستای متأخر که در پیوند با اندیشه مطرح شده پیرامون سرانجام جهان است، دوستی

فرورهای اهورایی است. در توضیح این دوستی باید گفت در پایان جهان، آنان که مورد حمایت فروهر اهورایی هستند، فاتحان نبرد میان نیکی و بدی خواهند بود. فروهرهای اهورایی، تجلی گاه دوستی نیک‌اند و از این رو نیایش آن‌ها در بردارنده دوستی است. چنانکه در کرده ۴ فروردین‌یشت آمده است: «فروهرهای نیک توانای پاک مقدسین را می‌ستایم که دوستی آنان نیک و نیک‌کردارند» (پورداوود، ج ۲، ۱۳۷۷: ۶۶). کرده ۳ فروردین‌یشت ضمن ستایش فروهرهای اهوره‌مزدا، در شرح نیرومندی و شکست‌ناپذیری ایشان می‌گوید: در میان پشتیبانها، نلرزدنی‌ترین، در میان اسلحه و آلات مغلوب‌نشدنی‌ترین (هستند) که حمله دشمن را) به ضد کسی که آن‌ها بدو توجه نمودند، بازدارند (ن.ک: همان: ۶۵) و در ادامه بیان می‌کند: «آن‌ها را در آنجائی که مردان دلیر در رزمگاه می‌جنگند به یاری باید خواند» (ن.ک: همان: ۶۶). بنابراین ستایش این فروهرها، سبب نیرومندی و همچنین برخورداری از پشتیبانی آن‌ها می‌شود.

۲-۱-۴. دوستداران دروغ: در اوستای متأخر به‌مثابه گسترش مفهوم دوستی و تشریح وظایف دوستان و آماده‌سازی ایشان برای نبرد بزرگ میان آفرینش خیر و اندیشه شر، به بعضی از صفات دوستان دروغ نیز برمی‌خوریم. از آن جمله توصیفات در باب کیفیت دوستی نزد دروغ‌پرستان است. زردشت در یسنای ۷۱ ضمن تشویق راستی‌پرستان به دستگیری از دوستان خویش، به دوستی دروغ‌پرستان با یکدیگر اشاره می‌کند که در یاری دوستان خود کوشا هستند (ن.ک: پورداوود، ج ۲، ۱۳۴۰: ۱۱۳). زردشت با یادآوری مساعی دوستان دروغ در امر باطل، ضمن تهییج دوستان راستی در حمایت از یکدیگر، بیان می‌کند که شایسته نیست جهد دوستان دروغ در راه پیروزی زشتی، افزون بر کوشش دوستداران راستی در راه پیروزی اندیشه نیک اهورایی باشد.

همچنین به نام‌های بعضی از پیروان دروغ برمی‌خوریم. از آن میان کرده ۶ زامیادیش، در میان سپاه دشمن، از «پیتون بسیار پری‌دوست» نام می‌برد (ن.ک: پورداوود، ج ۲، ۱۳۷۷: ۳۳۸). جایی در کرده ۲۹ فروردین‌یشت در اشاره به صفات اخلاقی ایشان می‌گوید: «فروهر

آخرور از خاندان خسرو را می‌ستائیم، از برای مقاومت کردن بر ضد دروغ‌گوئی که دوست خود را هم می‌فریبد» (همان: ۱۰۴). این مثال، بیانگر ارزشمندی مقام دوستی در اندیشه نیکان است؛ آن کسی که در اندیشه و گفتار و کردار پیرو خرد خبیث اهریمنی باشد، به دشمنی با مفاهیم و آموزه‌های نیک برمی‌خیزد و پیرو وظایف تعریف‌شده دوستی نزد دروغ‌ورزان، به صفات اهورایی می‌تازد. همچنین دوستی ایشان همانند اندیشه‌هایشان برمدار دروغ و فریفتاری است.

۲-۲-۲. دوستی در وندیداد: از متون قابل توجه اوستای متأخر، وندیداد است که از حیث وجود دیدگاه‌های تازه پیرامون مفهوم دوستی حائز اهمیت است. در این متن برای نخستین بار جزئیاتی از پادشاهی جمشید مطرح می‌شود که نشان از اهمیت دوستی در برپایی دوران شکوه پادشاهی جمشید دارد. از آنجاکه در زمان پادشاهی جمشید زمین از نیروی اهریمنی و عوامل بدی از جمله مرگ خالی بود، آفریدگان نیک پیوسته افزایش می‌یافتند، تا آنجا که در روی زمین جای خالی باقی نماند. به بیان وندیداد، در این هنگام جم زیبا در طلب گسترش زمین، اسفندارمذ را این‌گونه خطاب قرار می‌دهد: ای اسفندارمذ، از تو خواهش می‌کنم به خاطر دوستی و برای اینکه رمه ریزودرشت و مردمان را در تو جای دهم گشاد و پهن شو (ن.ک: دارمستتر، ۱۳۸۴: ۷۷). در عبارت بالا با هستی استوار بر دوستی اهوره‌مزدا روبرو هستیم؛ جایی که به میانجی دوستی برقرارشده، حاجت‌ها برآورده می‌شود.

در اشاره به صفت «حاجت‌روایی» که به‌عنوان یکی از ویژگی‌های دوستی اهورایی از آن یادشده، عباراتی منسوب به اهوره‌مزدا در وندیداد وجود دارد. در بیان مکالمه اهوره‌مزدا و ائیریه‌مه (ایریمن) آمده است که اهوره‌مزدا خطاب به او می‌فرماید: من تو را برکت می‌دهم از برکت دوستی که به مرد پارسا بخشیده‌ام؛ حاجت را برآورد، قحطی را به فراوانی تبدیل می‌کند، فراوانی را سرشار سازد، بیماری را به بهبود تبدیل نماید (ن.ک: همان: ۲۸۰). اهوره‌مزدا در بیان ویژگی‌های دوستی‌ای که به مرد پارسا بخشیده است،

افزون بر صفت برآورده ساختن حاجات، به توانایی تبدیل بیماری به سلامتی اشاره می‌کند که از برکات این دوستی حاصل می‌شود. دربارهٔ ایریمن آمده است: «ایریمن مینوی دوستی و شفاست که در اوستای متأخر در قیامت صاحب نقش است» (بویس، ۱۳۷۷: ۱۵۰). پورداوود می‌گوید: در وندیداد از این سخن رفته است که اهریمن بدکنش بیماری‌های فراوان پدید آورد و ائیریمن به فرمان اهوره‌مزدا از جهان مینوی فرود آمده از برای هر یک از ناخوشی‌ها، دارو و درمان آورد. این چنین ایرمان را باید نخستین پزشک دانست، کسی که دوستی اهوره‌مزدا را به مردمان منتقل می‌کند و از این رو دوست مردمان و دوست اهوره‌مزداست. در دینکرد سوم نیز در بیان صفات پزشک به دوستی او با بیماران اشاره شده است (ن.ک: فضیلت، ۱۳۸۴: ۱۶۱). واژه ائیریمن در هفت‌ها که پس از گاتها کهن‌ترین بخش اوستاست، به صورت هخمن (haxaman) آورده شده است، از این واژه که لفظاً به معنی دوستی و یاری و همراهی است، طبقهٔ موبدان و پیشوایان دینی اراده شده است (ن.ک: گاتها، ۱۳۸۴: ۲۲-۴۲۰). پیشوایان دینی نیز بنا به باور مزدیستان مردان پارسا و از دوستان اهوره‌مزدا هستند که آموزه‌های دین زردشتی را به مردمان منتقل می‌کنند و از این رو دوست مردمان به شمار می‌آیند.

در متون اوستای جدید، به موازات عینی شدن مفهوم دوستی، با اوصاف تازه‌ای از دوستی در روابط انسانی روبرو می‌شویم. در وندیداد آمده است: «از مزدپرستان، خواه برادر و خواه دوست، هرگاه یکی به دیگری نیاز آورد و وام نقدی طلب نماید و یا زنی را خواستگاری کند و یا تعلیمات دینی بخواهد، باید به وی دهند و یا زن بکاح وی آورند و یا کلام مقدس به او بیاموزند» (دارمستتر، ۱۳۸۴: ۱۱۰).

در مثال بالا با شرح وظایف مزدپرستان در حق دوستان دینی خود روبرو می‌شویم که عمل به آن‌ها به نیرومند ساختن سپاه راستی و افزایش آفرینش نیک می‌انجامد.

دیگر از خویشکاری‌های دوستداران راستی در وندیداد آن است که هنگام سحر برای ستایش نیکی برمی‌خیزند و به این منظور دوستان خویش را بیدار می‌کنند: آن هنگام که

مرغ پروداش Parudash (خروس) سحرگاهان بانگ می دهد و مردم را ندا می دهد که «برخیزید ای مردم، ستایش نمایید پاکی و پارسایی را و نفرین کنید دیوها را»، نیک اندیشان برمی خیزند و بداندیشان به خواب می روند. در این هنگام دوست به حالتی که روی بالش دراز کشیده به دوست خود چنین گوید: «برخیز، خروس سحری مرا بیدار نمود» (ن.ک: همان: ۲۴۷ تا ۲۴۹).

پیروان دین زردشتی در برابر دوستان دینی خود وظایفی دارند که همگی در جهت استوار ساختن نیروی راستی است. دیدیم که در شواهد اوستای قدیم، تقویت سپاه راستی نیازمند پشتیبانی دوستان از یکدیگر است. اکنون در وندیداد با عینی شدن آموزه های دینی، مفاهیم مطرح شده در گاتها، مصادیق بیشتری می یابد و تصویر روشنی از چگونگی دوستی پیروان ارائه می شود. از آن جمله آگاه کردن دوستان نسبت به ستایش اهوره مزدا و آفرینش نیک است؛ امری که به تقویت نیروی مقدس اهورایی می انجامد.

۲-۳. دوستی در کتیبه های هخامنشی

برای شناخت نقش و جایگاه دوست و دوستی در اندیشه های هخامنشیان، از کتیبه های هخامنشی که معتبرترین منبع شناخت نظام فکری ایشان به شمار می رود، آغاز می کنیم. این آثار بیانگر آن است که مفهوم دوستی بسامد بالایی در اندیشه شاهان هخامنشی دارد. نام سر دودمان این سلسله که هخامنشیان خود را به وی منتسب می کنند نیز گواه روشنی بر این مدعا است. «هخامنش» یا «هخامنیش» (haxāmaniš) در پارسی باستان مرکب از دو جزء است؛ جزء اول هخ (haxa) به معنی دوست (ن.ک: کنت، ۱۳۹۵: ۶۹۰) و جزء دوم منیش (maniš) از منّه (manah) به معنی نیروی اندیشه (ن.ک: همان، ۶۵۶) و جمعاً به معنی «دوست منش و دوستی اندیش» است. در کتیبه ها، صفت دوستی در پیوند با راستی مطرح می شود که صفت اهوره مزداست و از رهگذر اتصاف به آن، تأییدات الهی که

دربردارنده پیروزی و نیک‌انجامی است، حاصل خواهد شد. از این رو پارسیان و به‌ویژه شاهان در راه دوستی با این صفت می‌کوشند.

دوستی در کتیبه‌های هخامنشیان از سه جنبه قابل بررسی است: نخست دوستی با راستی، دیگر دوستی با پیروان راستی، که این دو به قسم سوم یعنی دوستی با اهوره مزدا می‌انجامد.

۲-۳-۱. **دوستی با راستی:** بررسی سنگ‌نوشته‌های هخامنشی و آثار تاریخ‌نگاران یونانی پیرامون باورها و اندیشه‌های ایرانیان، بیانگر آن است که دوستی با راستی یا دوستداری دروغ و نتایج حاصل از آن، از دو جنبه قابل طرح و تحقیق است: یکی جنبه فردی و دیگر جنبه اجتماعی. بر این اساس، هرگاه دوستداری دروغ در ساحت فردی گسترش پیدا کند و افراد جامعه دروغ ورزی پیشه کنند، آن جامعه از درون فروپاشیده و در برابر دشمنان متزلزل خواهد شد. از این رو، بنیاد اندیشه‌های سیاسی شاهان هخامنشی بر این اصل استوار است که هرگاه افراد جامعه‌ای، راستی‌ورز و دوستداران راست‌منشی باشند، در برابر دشمنان ایستادگی توانند کرد. در این نظام، وظایف دینی هر فرد نمود سیاسی می‌یابد و افراد را در برابر سربلندی و شکوه سرزمین خود متعهد می‌کند. بر مبنای این جهان بینی، میزان تأثیرگذاری رفتار افراد، تابع پایگاه اجتماعی ایشان است. از این رو در اجتماع هخامنشی با نظامی سلسله‌مراتبی روبرو می‌شویم که شاه در رأس قرار می‌گیرد و دیگران هر یک بسته به پایگاه اجتماعی خویش در مراتب تعریف شده جای می‌گیرند. پیامدهای دروغ‌ورزی شاه، در ناکامی او و ویرانی سرزمینش دامن‌گیرتر از دروغ‌ورزی مردمان سایر طبقات خواهد بود. از اینجاست که در ایران عهد هخامنشی «پادشاهان و حکمرانان در اخذ تصمیم آزاد نیستند و رأی خود را همواره با مشورت انجمنی از خردمندان به مورد اجرا می‌گذارند» (مشکور، ۱۳۴۵: ۱۹۵). آگاهی داریوش شاه از تبعات دوستی با دروغ سبب می‌شود که وی همواره بر دوری از دروغ‌ورز اصرار می‌ورزد و هم خویش را و هم دیگران را از دروغ تحذیر می‌کند. باری در کتیبه بیستون، دربارهٔ نه تن از شاهان تحت سلطه که عصیان نموده، به دست وی مجازات شدند می‌گوید: «این است

کشورهایی که نافرمان شدند. دروغ آنان را نافرمان کرد. از این روی این (مردان) نیز مردم را فریب دادند. پس از آن اهوره مزدا آنان را در دست من قرارداد؛ آن گونه که مرا کام بود با آنان همان گونه کردم» (کنت، ۱۳۹۵: ۴۳۴).

در بند بالا، شاه به صورت ضمنی به پیروی خویش از راستی که منجر به توفیق بخشی از سوی اهوره مزدا خواهد شد اشاره می کند. در کتیبه نقش رستم آمده: «داریوش شاه گوید: بخواست اهوره به گونه ای هستم که راستی را دوست هستم، خطا را دوست نیستم» (همان: ۴۵۶). بنا بر جهان بینی ایرانیان باستان، مزدا اهوره روح راستی است. هر که راستی را گرامی دارد و در راه دوستی آن بکوشد عنایت مزدا با اوست و از سوی دیگر آنکه دروغ ورزد، از دشمنان اهوره مزدا خواهد بود و اراده مزدا او را زیون دشمنان خواهد کرد. شاه اگر بخواهد سرزمین خود را از بلا و نابودی در امان نگاه دارد باید وجود خویش را از دروغ ورزی حفظ کند و در صف راستی دوستان درآید. شاهد این اندیشه، سرگذشت جمشید است که بنا به کرده ۶ زامیادیش «در هنگام پادشاهی او نه سرما بود نه گرما، نه پیری بود نه مرگ (و) نه رشک آفریده دیو (این چنین بود) پیش از اینکه او دروغ گوید، پیش از اینکه او سخن نادرست دروغ پردازد.» اما «پس از آنکه او به سخن نادرست دروغ پرداخت، فر از او آشکارا به پیکر مرغی بیرون شتافت. وقتی که جمشید دارنده گله خوب دید که فر بگسست افسرده و سرگشته همی گشت، در مقابل دشمنی فرومانده به زمین پنهان شد» (یشتها، ج ۲، ۱۳۷۷: ۳۳۶). از این رو داریوش، شاهان پس از خود را از دروغ و همچنین دوستی با دروغ ورز بر حذر می دارد. در کتیبه بیستون «داریوش شاه گوید: تو که از این پس شاه خواهی شد، خود را از دروغ به شدت بیای؛ مردی که دروغ زن باشد، او را خوب مجازات کن. اگر این گونه بیاندیشی کشور من در امان باشد (ن.ک: کنت، ۱۳۹۵: ۴۳۴). التزام به این باور، در بردارنده اندیشه دیگری است که همانا دوستی با دوستان راستی است.

۲-۳-۲. **دوستی با پیروان راستی:** در کتیبه‌ها، شاه پس از بیان اهمیت دوستی با راستی، این بار در شروط گزینش دوست، می‌گوید که دوست خوب آن کسی است که به صفت راستی آراسته باشد. او همچنین از دوستی با فرد دروغزن و دروغ‌ورز بر حذر می‌دارد و او را مستوجب مجازات می‌داند. در نقش رستم پایبندی خود به این صفت را بیان می‌کند: «آنچه راست است، آن کام من است. مرد دروغزن را دوست نیستم» (همان: ۴۵۶). پیرو اندیشه‌های بازتاب‌یافته در کتیبه‌های هخامنشیان، هرگاه فرد، راستی را در همه ابعاد وجودی خویش به کار گیرد و در راه پیروزی آن کوشا باشد به جایگاه دوستی با اهوره‌مزدا دست می‌یابد.

۲-۳-۳. **دوستی با اهوره‌مزدا:** از دست آورده‌های این دوستی آن است که کام فرد با مشیت اهوره‌مزدا همسو می‌شود و به وسیله این فرد اراده اهوره‌مزدا تمشیت می‌یابد. از این رو تا آن هنگام که این دوستی برقرار باشد، اقدامات فرد نامبرده همواره به پیروزی می‌انجامد.

در کتیبه شوش «داریوش شاه گوید هر آنچه را که من انجام دادم، از جهات دیگر نکردم، (بلکه) آن گونه که اهوره‌مزدا را کام بود، همان گونه کردم. اهوره‌مزدا مرا دوست بود؛ هر آنچه را که انجام دادم، آن همه برای من موفقیت‌آمیز بود» (همان: ۴۶۸).

بنابر بر آموزه‌های ایشان، یکی از راه‌های دوستی با اهوره‌مزدا، دوستی با دوستان اهوره‌مزداست. از این رو داریوش شاه که خود را از دوستان اهوره‌مزدا می‌داند، پس از شرح اقدامات خود، در خطاب به آن کسی که در راه نگهداری و گسترش آموزه‌های وی کوشش نماید می‌گوید: «اکنون که ترا باور شود آنچه به وسیله من کرده شد، به همین گونه به مردم منتقل کن. آن‌ها را پنهان مکن، اگر این سند را پنهان نکنی، (بلکه) به مردم بگویی، اهوره‌مزدا تو را دوست باد» (همان: ۴۳۵).

۳. نتیجه‌گیری

در گاتها، مفهوم دوستی یک اندیشه اساسی است که زردشت مراتب آن را به پیروان تعلیم می‌دهد. بنابراین آموزه‌ها، طرح مفهوم دوستی بدین گونه است: ۱- دوستی با امشاسپندان: هر فرد زردشتی که در اندیشه سعادت‌مندی و رسیدن به مقام دوستی با اهوره‌مزداست، وظیفه دارد صفات اهورایی را در خود ایجاد کند و به مقام دوستی با آنها نائل شود. دوستی با امشاسپندان و ستایش آنها منجر به تقویت ایشان و نیرومندی سپاه دوستداران راستی خواهد شد. از میان این صفات، مهم‌ترین آنها صفت اشا یا راستی است. چون فرد وجود خود را به این صفت بیاراید، پندار و کردار و گفتار او تجلی‌گاه دوستی اهورایی خواهد شد. دوستی با راستی مقدمه دوستی با دیگر صفات نیک اهورایی است. ۲- دوستی زردشت: در سراسر گاتها از «دوستی زردشت با اهوره‌مزدا» و همچنین «دوستی زردشت با پیروان» سخن می‌رود. وظایف زردشت و پیروان در قبال یکدیگر را نیز برمی‌شمارد. به بیان گاتها، زردشت دوست اهوره‌مزدا و همچنین دوست و نیکخواه مردمان است. از این رو پیروی از فرمان‌های وی، دوستی با امشاسپندان و زندگی در سرای نیک جاودانی را در پی خواهد داشت.

در قطعات اوستای متأخر، همگام با گسترش تعالیم دین زردشتی، وظایف دوستی و مصادیق آن نیز افزایش می‌یابد و جز شش امشاسپندان که در گاتها با آنها روبرو می‌شویم، به دوستان دیگری برمی‌خوریم که همگی از کارگزاران اهوره‌مزدا و از این رو از دوستان او هستند. طرح مفهوم «سرانجام جهان و نبرد بزرگ دوستان راستی و دوستان دروغ»، سبب ورود دوستان جدید به منظومه دوستی زردشتی می‌شود که از آنها نام می‌بریم: ۱- ایزدان: اوستای متأخر از ایزدان فراوان نام می‌برد. نایش این ایزدان، دربردارنده دوستی با ایشان است و دوستی با اهوره‌مزدا را در پی خواهد داشت. این‌ها

دوستدار و نگهبانِ دوستانِ اهوره‌مزدا هستند. ۲- فرورهای نیکوکاران: فرورهای نیکان آراسته به صفت دوستی اهوره‌مزدا هستند و دوستان را یاری می‌کنند. ۳- از دیگر مفاهیم مطرح‌شده در اوستای متأخر، مفهوم «سوشیانت» هاست. این افراد که به صفت دوستی اهوره‌مزدا دست‌یافته‌اند و جامع صفات نیک هستند، در پایان جهان هم دروغ را و هم دوستداران دروغ را شکست داده، به تاریکی می‌رانند.

سرنوشت جهان به دست دوستان اهوره‌مزدا رقم می‌خورد. از این‌روست که اهریمن سعی در فریب ایشان دارد. بنابراین در سرتاسر اوستا، در برابر آن نوع از دوستی که به دوستی با اهوره‌مزدا و رسیدن به سرای جاودانی او می‌انجامد، یک نوع دوستی منسوب به خرد خبیث اهریمنی وجود دارد که برآمده از اراده اهریمن مبنی بر ایجاد نادوستی در میان آفریدگان اهوره‌مزدا است. مهم‌ترین ویژگی این‌ها «فریفتاری» است. زیرا هم خویشتن را و هم دوستان خود را می‌فریبند و هم سعی بر فریفتن دوستان اهوره‌مزدا دارند. پیروان دوستی اهریمنی، می‌کوشند از راه منتشر کردن خشم و ستم و دیگر صفات زشت در میان مردمان، ایشان را فریب دهند. زردشت همواره پیروان را از این‌ها بر حذر می‌دارد و به ستیز با ایشان فرامی‌خواند.

جهان‌بینی شاهان هخامنشی بر این اصل استوار است که دوستی با اهوره‌مزدا موجب پیروزی در برابر دشمنان و آبادانی سرزمین می‌شود و رویگردانی از دوستی اهوره‌مزدا به شکست و ویرانی می‌انجامد. مفهوم دوستی در اندیشه‌های ایشان این‌گونه سامان می‌یابد:

۱- «دوستی با راستی» (دشمنی با دروغ) ۲- «دوستی با دوستان راستی» (دشمنی با دوستان دروغ و نابودی ایشان) ۳- «دوستی با اهوره‌مزدا». افراد جامعه و به‌ویژه شاه موظف هستند در راه تحقق راستی بکوشند و در این راه خود را از دروغ‌ورزی حفظ کنند. همچنین باید دوستان دروغ را از خود برانند و آنان را مجازات کنند. هرگاه دوستی با راستی فراگیر شود

و کارها بر اساس راستی‌ورزی انجام شود، دوستی با اهوره‌مزدا تحقق می‌یابد و تا هنگامی که این دوستی پایدار باشد، اهوره‌مزدا حافظ آبادانی کشور خواهد بود و شاهِ دوست‌منش، واسطهٔ اجرای ارادهٔ اهوره‌مزدا خواهد بود. اتصاف به صفت «دوست‌منشی»، مقصود شاهان هخامنشی است، چنانکه این امر در معنای لغوی «هخامنش» به معنی «دوست‌منش» نیز آشکار است.

یادداشت‌ها

- ۱- «مقصود از دانا خود زردشت است.» (پورداوود، ۱۳۸۴: ۱۵۵)
- ۲- کسی که به ضد دروغ‌پرست با زبان و یا با فکر و یا با دستها ستیزگی کند و یا آنکه یکی از پیروانش را به دین نیک درآورد، چنین کسی خشنودی مزداهوره را برای نجات خود فراهم می‌کند. (پورداوود، ۱۳۸۴: ۱۶۹)
- ۳- «آب از آن کسی که از [میان ما] بداندیش است مباد، آب از آن کسی که از ما بدگفتار است مباد، آب از آن کسی که از ما بدکردار است مباد، نه از آن بددین، نه از آن دوست‌آزار، نه از آن برزن (همسایه) آزار، نه از آن خانواده‌آزار» (پورداوود؛ ج ۲، ۱۳۴۰: ۹۱)
- ۴- «کی خواهم دانست ای مزدا و ای اشا که شما نسبت به کسی که در پی تباه کردن من است توانا و زبردستید. آنچه پاداش نیک‌نهاد است باید به‌خوبی از آن اطلاع یابم. رهاننده را آرزوی آن است که از قسمت خویش باخبر باشد» (پورداوود، ۱۳۸۴: ۲۳۵).
- ۵- «آن راه منش پاک ای اهوره، که به من گفתי، آن (راه) خوب ساخته‌شدهٔ راستی که دین‌های (=روان‌های) سوشیانتها از آن خواهند خرامید به‌سوی مزدی که به نیک اندیشان پیمان داده‌شده (مزدی) که بخشایش تست ای مزدا» (پورداوود، ۱۳۸۴: ۴۹۶).
- ۶- همچنین شهادت مورخان یونانی گواه این امر است که: «فیثاغورث حکیم معروف یونانی (۵۰۰-۵۷۰ ق.م) دربارهٔ راستی پرستی ایرانیان گوید آدمی تنها به‌وسیلهٔ راستی می‌تواند شبیه به خدا شود. چنانکه مغان دربارهٔ خدای خود می‌گویند «او روح راستی است.» (مشکور، ۱۳۴۵: ۱۹۳).

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- ایرانی، دینشاه. (۱۳۳۴). *اخلاق ایران باستان*، چاپ سوم، تهران: انجمن زردشتیان ایرانی بمبئی.
- بویس، مری، (۱۳۷۷). *تاریخ کیش زردشت*، ترجمه همایون صنعتی زاده، چاپ اول، تهران: صفی عیشاه.
- پورداوود، ابراهیم. (۱۳۴۰). *یسنه*، ج ۱، چاپ سوم، تهران: دانشگاه تهران.
- پورداوود، ابراهیم. (۱۳۴۰). *یسنه*، ج ۲، چاپ سوم، تهران: دانشگاه تهران.
- پورداوود، ابراهیم. (۱۳۴۶). *سوتیانس*، بمبئی.
- پورداوود، ابراهیم. (۲۵۳۷). *ویسپرد*، به کوشش بهرام فره‌وشی، چاپ دوم، تهران: دانشگاه تهران.
- پورداوود، ابراهیم. (۱۳۷۷). *یشتها*، ج ۱، چاپ اول، تهران: اساطیر.
- پورداوود، ابراهیم. (۱۳۷۷). *یشتها*، ج ۲، چاپ اول، تهران: اساطیر.
- پورداوود، ابراهیم. (۱۳۸۴). *گاتها*، چاپ دوم، تهران: اساطیر.
- تفضلی، احمد. (۱۳۸۶). *تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام*، به کوشش ژاله آموزگار، چاپ پنجم، تهران: سخن.
- جاماسب‌جی دستور. *منوچهر جی جاماسب*. (۱۳۷۱). *متون پهلوی*، گزارش سعید عریان، چاپ اول، تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- دادگی، فرنخ. (۱۳۹۷). *بندهش*، گزارش مهرداد بهار، چاپ ششم، تهران: توس.
- دارمستر، جیمز. (۱۳۸۴). *وندیداد*، ترجمه موسی جوان، چاپ دوم، تهران: دنیای کتاب.
- راشد محصل، محمدتقی. (۱۳۶۴). «پایان جهان بر پایه چند متن زرتشتی». *چیستا*. شماره ۲۴، صص ۲۴۹-۲۵۷.

- فره‌وشی، بهرام. (۱۳۴۳). «اخلاق در ایران باستان». **مهر**. سال دهم، شماره ۱، صص ۱۰۶-۱۰۳.
- فضیلت، فریدون. (۱۳۸۴). **کتاب سوم دینکرد**، بخش دوم، چاپ اول، تهران: مهرآئین.
- کنت، رولان. (۱۳۹۵). **فارسی باستان**، ترجمه و تحقیق سعید عریان، چاپ دوم، تهران: علمی.
- مشکور، محمدجواد. (۱۳۴۵). «اخلاق ایرانیان در پیش از اسلام». **بررسی‌های تاریخی**. شماره ۵ و ۶، صص ۱۸۹-۲۱۰.
- معین، محمد. (۱۳۲۶). **مزدیسنا و ادب فارسی**، چاپ اول، تهران: کتابخانه دانشگاه تهران.
- میرفخرائی، مهشید. (۱۳۶۹). «هدف آفرینش بنا بر پرسش ششم متن فارسی میانه دادستان دینی». **فرهنگ**. شماره ۶، صص ۶۳-۷.
- نیبرگ، هنریک ساموئل. (۱۳۸۳). **دین‌های ایران باستان**، ترجمه سیف‌الدین نجم‌آبادی، چاپ اول، کرمان: دانشگاه باهنر.

ب. منابع لاتین

- Sanjajna, D.D.P. (1922). The Dinkard, Book IX, Vol. XVII, British India Press.
- Sanjajna, D.D.P. (1926). The Dinkard, Book IX, Vol. XVIII, British India Press.
- Sanjajna, D.D.P. (1928). The Dinkard, Book IX, Vol. XIX, British India Press.

References

- Abolghasemi, M. (2013). A History of the Persian Language, Tehran: Samt. (In Persian)
- Boyce, M. (1998). A History of Zoroastrianism. Tehran: Safi Ali Shah. (In Persian)
- Dadagi, F. (2018). Bundahish, By M. Bahar, Tehran: Toos. (In Persian)
- Darmesteter, J. (2005). Vendidad, Translated by M. Javan, Tehran: Donyaye Ketab. (In Persian)

-
- Farahvashi, B. (1964). Ethics in Ancient Iran, Mehr, No. 1, pp. 103-106. (In Persian)
 - Fazilat, F. (2005). Dinkad's Third Book, Part 2, Tehran: Mehr Aein pub. (In Persian)
 - Irani, D.J. (1995). Ethics of Ancient Iran, Tehran: Iranian Zoroastrian Association of Bombay. (In Persian)
 - Jamasp-Asana, D.J.M. (1992). Pahlavi Texts, Reported by S. Oryan, Tehran: Iran's National Library. (In Persian)
 - Kent, R. (2016). Old Persian, translated by S. Oryan, Tehran, Elmi-farhangi. (In Persian)
 - Mashkour, M.J. (1966). Ethics of Iranians before Islam, Barrasihaye Tarikhi, No. 5-6, pp. 189-210. (In Persian)
 - Mirfakhraei, M. (1990). The purpose of creation according to the sixth question of the middle Persian text of Dadistan-e Dini, Farhang, No. 6, pp.63-67. (In Persian)
 - Moin, M. (1947). Mazdayasna and Persian literature, University of Tehran Library. (In Persian)
 - Nyberg, H.S. (2004). The religions of ancient Iran, translated by S. Najm Abadi, Kerman: Bahonar University. (In Persian)
 - Pourdavoud, E. (2005). Gatha, Tehran: Asatir. (In Persian)
 - Pourdavoud, E. (1967). Saoshyans, Bombay. (In Persian)
 - Pourdavoud, E. (1978). Visperad, by the effort of B. Farahvashi, Tehran: Tehran University. (In Persian)
 - Pourdavoud, E. (1961). Yasna, Vol. 1, Tehran: Tehran University. (In Persian)
 - Pourdavoud, E. (1961). Yasna, Vol. 2, Tehran: Tehran University. (In Persian)
 - Pourdavoud, E. (1998). Yashts, Vol. 1, Tehran: Asatir. (In Persian)
 - Pourdavoud, E. (1998). Yashts, Vol. 2, Tehran: Asatir. (In Persian)
 - Rashed-e Mohassel, M. T. (1985). The End of the World Based on Several Zoroastrian Text, Chista, No. 24, pp. 249-257. (In Persian)
 - Sanjajna, D.D.P. (1922). The Dinkard, Book IX, Vol. XVII, British India Press. (In English)

-
- Sanjajna, D.D.P. (1926). The Dinkard, Book IX, Vol. XVIII, British India Press. (In English)
 - Sanjajna, D.D.P. (1928). The Dinkard, Book IX, Vol. XIX, British India Press. (In English)
 - Tafazzoli, A. (2007). History of Literature in Pre-Islamic Iran, by the effort of J. Amouzgar, Tehran: Sokhan. (In Persian)
-